

nekakšnih nizkih gomil, med katerimi so vodile stezice z nasutim belim peskom. Na njih so stale lesene tablice na količkih s peterokrako zvezdo na vrhu. Na vsaki tablici je bilo zapisano število sovjetskih ujetnikov, pokopanih v določeno grobno jamo/enoto. Spominske svečanosti ob odprtju tega dela pobreškega pokopališča se je 14. aprila 1946 po pisanju časopisa *Marihorskega okrožja* (19. 4. 1946, letnik 2, št. 33, str. 1) na Pobrežju udeležilo okrog 15 000 ljudi. Da se je ob tej komemorativni svečanosti zbrala resnično velika množica ljudi, dokazujejo fotografije iz *Zbirke ... PAM*, recimo št. 3199. Na ta del pokopališča so oblasti še tudi po letu 1948 polagale vence. Sicer pa: v arhivu MNOM hranijo fasc. 208 z naslovom *Sovjetski vojni ujetniki – prekopi*, v kateri je gradivo o pokopih sovjetskih vojnih ujetnikov med vojno in ureditvi tega dela pobreškega pokopališča neposredno po njej. Razbrati je mogoče, da je bilo pokopanih vrst s travnatimi površinami 17, v njih pa sta bili 202 grobni enoti.

Na osnovi tega gradiva fasc. 208 in fasc. 208/a sta nastala tudi besedilo omenjenega dvojezičnega razstavnega kataloga in polemični prispevek mag. Borivoja Brežeta glede na zadnje, četrto nadaljevanje feljtona omenjenih avtorjev, objavljen v *Pismih bralcev* časnika *Večer* 11. 7. 2015, str. 24, z naslovom *Taborišči za vojne ujetnike v Mariboru (4. del) (2)*.

Ob tem je treba še upoštevati sočutje ljudi, predvsem tistih s Pobrežja, ki so še dolga leta, po pričevanju še v sedemdesetih, v dnevih pred 1. novembrom dajali svojim otrokom svečke in rože, da so jih odnesli na grobove umrlih sovjetskih ujetnikov.

Če povzamemo: krajani Melja so aktivno sodelovali pri pomoči nesrečnikom, izpostavljajoč se nevarnosti, ki so se je dobro zavedali. Veliko Mariborčanov pa je čutilo pristno sočutje do sovjetskih ujetnikov in se zgražalo nad početjem večine nemških stražarjev. To pa je v popolnem nasprotju z navedbami v feljtonu iz *Večerove Sobotne priloge* in navedbami v knjigi sami.

Borivoj Breže

MEDNARODNO ZNANSTVENO SREČANJE VSAKO LETO ENO IME: MARKO ROSNER
Ob mednarodnem dnevu spomina na žrtve holokavsta Šoa – Spominjajmo se 2015

V organizaciji Centra judovske kulturne dediščine (CJKD) Sinagoga Maribor in v sodelovanju z Univerzitetno knjižnico Maribor je bilo 27. januarja 2015 v Glazerjevi dvorani Univerzitetne knjižnice mednarodno znanstveno srečanje *Vsako leto eno ime: Marko Rosner*, in to v okviru že uveljavljenega projekta *Šoa – Spominjajmo se*. Z referati so nastopili raziskovalci judovske zgodovine s poudarkom na raziskovanju usod posameznikov, ki so bile doslej v glavnem javnosti neznane in tudi zgodovinopisno neobdelane. Tokratno srečanje, ki ga je podprlo Ministrstvo za zunanje zadeve republike Slovenije, je bilo posvečeno mariborskemu Judu in gospodarstveniku Marku Rosnerju.

Referat z naslovom »... da se ne bomo nikoli več skupaj videli v Ma-

riboru»: Družina Rosner med drugo svetovno vojno, je pripravil Boris Hajdinjak. Povedal je, da je ta znana judovska družina, ki ima nemalo zaslug za razvoj tekstilne industrije v Mariboru med obema svetovnima vojnama v minulem stoletju, zapustila Maribor že 27. marca 1941. Najprej so se Rosnerjevi zatekli v Beograd, ki pa so ga zapustili na dan nemškega napada na Jugoslavijo, tj. 6. aprila 1941. Njihova pot v Grčijo se je končala že v Veliki Plani pri Smederevski Palanki in po krajšem bivanju v Smederevu so dočakali prvo srečanje z nemškim okupatorjem v Nišu. V tem mestu so Rosnerjevi živeli do oktobra 1941. Ker je odporiško gibanje imelo takrat precejšnje uspehe, so ga Nemci poskušali zatreti z množičnim streljanjem talcev. Med prvimi tovrstnimi žrtvami so bili prav Judje in tako se je med talci znašel tudi Karlo Rosner. A imel je srečo in ga niso ustrelili. Vrnil se je k družini, ki se je nato s pomočjo podkupljenega nemškega uradnika prebila v Novi Sad, takrat še na ozemlju Madžarske. Iz Novega Sada je družina Rosner s ponarejenimi dokumenti prišla v Budimpešto, kjer so se skrivali do začetka leta 1943. Po razpletu okoliščin se je Rosnerjeva družina znašla v Palestini oziroma po letu 1948 v Izraelu, kjer sta Marko in žena, Šarlota Rosner, tudi ostala. Marka Rosnerja je povojna komunistična oblast avgusta 1945 v Mariboru na vojaškem sodišču obsodila na 15-letno zaporno kazen, odvzem državljanskih pravic in zaplembo premoženja. Pritožil se je in tudi skušal doseči obnovo sodnega procesa, ki pa ga ni bilo. Zato Marko Rosner nikoli več ni obiskal Maribora in je leta 1969 umrl v Haifi.

O še enem znanem mariborskem judovskem podjetniku, Franzu Mautnerju, je na srečanju spregovoril Roman Mirnik. Franz Mautner je bil češki Jud in je poslovno sodeloval tudi s partnerji v Mariboru. Leta 1930 so Mautner in njegovi partnerji – bratje Deutsch kupili Mariborsko tekstilno tvornico. Mautner je postal njen 40-odstotni lastnik. Poleg te tovarne so kupili še Tekstilno tkalnico v Varaždinu. V začetku leta 1931 se je družina Mautner priselila v Maribor, kjer je živela do leta 1941. Tik pred vojno je Mautner – tako kot bratje Deutsch – pobegnil v ZDA. Tudi Mautner je bil avgusta 1945 obsojen na vojaškem sodišču v Mariboru na zaplembo celotnega premoženja in na kazen petnajst let prisilnega dela. Po vojni je Mautnerjeva družina dobila ameriško državljanstvo. Franz Mautner je umrl v Los Angelesu leta 1979.

O slovenskih pravičnikih med narodi, ki so med vojno pomagali in reševali Jude, je predaval dr. Marjan Toš. To so bili čisto navadni, mali ljudje, ki so poskušali narediti vse, da bi rešili vsaj nekaj judovskih življenj, zlasti otrok in mladine. Med njimi pa se je našlo tudi več diplomatov, kot na primer švicarski diplomat Carl Lutz, ki je na Madžarskem ustanovil legendarno *Stekleno hišo* in v njej skrival Jude pred uničenjem. Tisočem Judov je pomagal organizirati pobege in jih rešil gotove smrti. Herojska je tudi zgodba švedskega diplomata Raoula Wallenberga prav tako na Madžarskem, ki je rešil na tisoče Judov in bil za plemenitost »nagrajen« tako, da je izginil po sovjetski osvoboditvi Budimpešte. In še se najdejo podobne zgodbe. Slovenski pravičniki so pisali drobnejše, a zato

nič manj plemenite zgodbe in reševali Jude tam, kjer se je to dalo. Večina jih je delovala na območju nekdanje Jugoslavije, nekaj pa tudi v okupirani Sloveniji. Na primer, mariborski obmejni policijski komisar Uroš Žun. Ali pa štajerski duhovnik Andrej Tumpej v Beogradu in primorska Slovenka Zora Pičulin v Makedoniji. In diplomat Franjo Punčuh v Varšavi na Poljskem. Šele zdaj počasi spoznavamo njihova dejanja, ki so vredna vsega spoštovanja in trajnega spomina. In na svetlo prihajajo tudi najnovejša odkritja iz Prekmurja, kjer bi si nekaj ljudi zaslužilo naziv pravičnika med narodi. To so Aleksander Žilavec, Franc in Jožef Fartelj. Ta imena je potrdila tudi še živa priča iz taborišča smrti Erika Fürst iz Murske Sobotne, ki je preživela Auschwitz. Predlog za priznanje je že romal v Yad Vashem, kjer ga proučuje tudi ena največjih poznavalk holokavsta na območju nekdanje Jugoslavije Miriam Steiner Aviezer. V Prekmurju se omenja tudi ime Jurija Kontlerja, katerega dejanja v dobro Judov pa bo treba še podrobneje raziskati. Na zidu časti v vrtu pravičnikov v Yad Vashemu so vklesana imena slovenskih pravičnikov med narodi: Uroš Žun, Ivan Breskvar, Ivan in Ljubica Župančič, Zora Pičulin, Andrej Tumpej in Franjo Punčuh (njega na svojih seznamih vodijo tudi v Srbiji, podobno, kot je Slovenka Zora Pičulin tudi na seznamu pravičnikov Makedonije, ker je med drugo svetovno vojno reševala judovske otroke v Skopju). Med naše pravičnike lahko štejemo še Olgo Neuman Rajšek in Martino Marković Levec, ki sta uvrščeni na seznam hrvaških oziroma srbskih pravičnikov med narodi. A to ne spremeni pleme-

nitosti dejanj naših pravičnikov, med katerimi bo kmalu tudi diplomat Ciril Kotnik, ki je reševal Jude v Rimu in primorski učitelj iz Solkana Andrej Vendramin, ki je pomagal Judom v Nonantoli pri Modeni. O kristjanih in preganjanju Judov ter o zvestobi, sovraštvu in odporu proti nacional-socializmu in fašizmu v Sloveniji in na Hrvaškem je spregovorila **dr. Anna Maria Gruenfelder**. Zelo podrobno je predstavila stališča Katoliške cerkve na Hrvaškem (še posebej v času Neodvisne države hrvaške, NDH) v kontekstu ravnanja nadškofa Alojzija Stepinca. Delovanje slovenskih škofov dr. Gregorija Rožmana v Ljubljani in mariborskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča je bilo v tej smeri doslej slabo raziskano. Nacistični genocid nad Judi je škofom sicer predstavljal problem, a obstoja slovenskih škofov ni ogrožal. V posebno težkem položaju je bil škof Tomažič v Mariboru. Nemški okupacijski režim na Štajerskem je z vso silo hotel germanizirati to več kot tisoč let staro nemško deželo in iztrgati oziroma iztrebiti vse moteče negermanske dejavnike. Škof Tomažič je bil za naciste glavni predstavnik »nezaželenega« slovenskega elementa. Moral se je soočiti tudi z izgoni zavednih duhovnikov in prepovedjo cerkvenih opravil v slovenskem jeziku. Vzrok za to, da cerkvena oblast na Štajerskem Judom ni pomagala v smislu duhovniške zaobljube, je mogoče najti v brutalnih napadih Nemcev na Slovence in njihovo Katoliško cerkev. Učinkovitosti Nemcev pri iztrebljanju slovenskega in katoliškega življa na Štajerskem ne smemo podcenjevati. Pri tem je treba upoštevati tudi dejanske možnosti vpliva na politiko,

ki so bile na voljo papežu. V izjemno zanimivem referatu je izpostavila številne primerjave in opozorila, da je med verskimi smisli in pravo vojno izkušnjo nastal opazen razkorak. Glede na dokaze lahko ugotovimo, da je brutalnost vojne v veliki meri uničila prepričevalno moč krščanskih interpretacij in da se je pojavil »val duševne sekularizacije«. Motivacija za boj na tuji in domači fronti se je vedno bolj omejevala na eno samo spodbudo: na obrambo pred boljševizmom.

Mag. Renato Podbersič je na srečanju predstavil goriško Judovsko skupnost med prvo svetovno vojno. Ta vojaški spopad 1914–1918 je globoko zarezal med goriške Jude in njihovo skupnost. Razdejanje in slabe gospodarske razmere po vojni ter odrezanost Goriške od srednje Evrope, od koder so goriški Judje črpali moč in prirastek, so povzročili upadanje števila Judov v mestu. Na Goriškem so bili Judje tretja pomembnejša verska skupnost v deželi. V nekdanjem getu blizu cerkve sv. Ivana so si že leta 1756 sezidali sinagogo. Leta 1915 je bilo v vsej deželi okrog 250 Judov, velika večina jih je prebivala v glavnem mestu avstrijske dežele Goriško-Gradiške. Za duhovno oskrbo je od leta 1911 skrbel rabin Herman Friedenthal, po rodu iz Galicije. Zaradi soške fronte se je goriški rabin že junija 1915 umaknil na Ogrsko, kjer je ostal do leta 1919. Ko so italijanske enote vkorakale v Gorico avgusta 1916 med šesto soško ofenzivo, jih je v mestu pričakalo le še 28 Judov. Sinagoga v Gorici je delila usodo porušenega mesta. Ponovno so jo odprli leta 1920. Danes goriške judovske skupnosti ni več. Trpela je v času holokavsta med drugo svetov-

no vojno, dokončno pa je prenehala obstajati leta 1969. Zadnja referentka na srečanju je bila **dr. Vera Klopčič**, ki je spregovorila o marginalizaciji in kriminalizaciji Romov v preteklosti in sedanosti. Z njenim referatom je organizator vnovič poskrbel za navzočnost te tematike na znanstvenem srečanju, kar ni nepomembno, saj je romski holokavst še vedno docela neraziskan in slabo predstavljen v javnosti. Letos je bila romska tematika na programu že četrtrič in kot je poudarila dr. Klopčičeva, posledice negativnega pristopa iz preteklih stoletij še vedno vplivajo na položaj Romov v Evropi in vodijo do razprostranjene diskriminacije pripadnikov romskih skupnosti v vsakdanjem življenju. To se zrcali v zavračanju, marginalizaciji in kriminalizaciji teh ljudi. Po mnenju mnogih avtorjev je ravno rasizem glavni razlog za razkorak med deklariranimi in uresničeni cilji na področju vključevanja Romov. Med drugo svetovno vojno se je tak pristop, ki temelji na stereotipih, sovraštvu in nestrpnosti, stopnjeval do načrtov nacističnega režima o popolnem uničenju Romov. V zadnjih desetletjih je bilo njihovo trpljenje med drugo svetovno vojno opredeljeno in priznано kot genocid ali »porrajmos« (v romskem jeziku). Toda ta genocid še ni bil v zadostni meri zajet v sodobnih družbenih in političnih razpravah, v kolektivnem spominu večinskih narodov pa je bil skoraj popolnoma prezrt.

Srečanje, ki je bilo v Glazerjevi dvorani Univerzitetne knjižnice Maribor izjemno dobro obiskano in ga je spremljalo veliko mladih poslušalcev, je naletelo na velik odmev v domači in tuji javnosti. Vsi referati so izšli v

slovenskih in angleških povzetkih v katalogu velikega formata, ki ga je uredila **Marjetka Bedrač**. Povzetki so dostopni tudi na spletni strani CJKD Sinagoga Maribor, integralna besedila vseh referentov pa bodo vključena v četrti zbornik *Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst*, ki bo v založništvu CJKD Sinagoga Maribor izšel še letos.

Marjan Toš

JUDJE NA SLOVAŠKEM
V mariborski Sinagogi se je
med 4. junijem in 31. avgustom
predstavil Muzej judovske kulture
iz Bratislave

Center judovske kulturne dediščine Sinagoga (CJKD) Maribor že vrsto let uspešno sodeluje z različnimi tujimi sorodnimi ustanovami in judovskimi muzeji. Z njimi se med drugim povezujejo v želji, da bi javnosti ob predstavitvah judovske dediščine in kulture na slovenskih tleh omogočili vpogled tudi v življenje judovskih skupnosti drugod po Evropi in svetu. V nekdanji mariborski sinagogi so že gostili muzejsko-dokumentarne razstave, na katerih so se obiskovalci seznanjali z zgodovino Judov na Dunaju, v Varaždinu, Koprivnici, na Reki in na Moravskem. S tokratno razstavo predstavljajo javnosti zgodovino in kulturo Judov na Slovaškem ter Muzej judovske kulture iz Bratislave, ki je osrednja ustanova za proučevanje in predstavljanje judovske duhovne in materialne kulture ter holokavsta na

Slovaškem. Razstava je nastala v sodelovanju z veleposlaništvom Republike Slovaške v Sloveniji in s Slovaškim narodnim muzejem – Muzejem judovske kulture iz Bratislave. Projekt so zasnovali in realizirali **Marjetka Bedrač**, **Jarmila Jakinova** in mag. **Michal Vanek**. Spremno besedilo za barvni katalog, ki spremlja razstavo, je napisala Marjetka Bedrač, prevajalka je bila Petra Ana Jakin in lektorica mag. Darja Gabrovšek Homšak. Fotografije za katalog je prispevala Viera Kamenicka, katalog pa je oblikovala Anja Premk.

Kot je v katalogu razstave zapisala Marjetka Bedrač, je bila »prisotnost Judov na Slovaškem zabeležena že v času velikomoravske države v 9. stoletju, zagotovo pa so Judje tam stalno prebivali vsaj od 11. stoletja naprej, ko je bilo ozemlje današnje Slovaške postopoma priključeno madžarskemu kraljestvu. Večina Judov se je ukvarjala s finančnimi posli in trgovino, nekateri so zasedali mesta tudi v javni upravi ali pa so se ukvarjali s kovanjem novcev. Od 13. stoletja dalje so bili Judje pod kraljevo zaščito in so plačevali davke v kraljevo zakladnico. V mestih so večinoma živeli v posebnih predelih, ločeno od kristjanov. Največje in najpomembnejše srednjeveške judovske skupnosti na Slovaškem so živele v Senici, Trnavi, Pezinoku, Trenčínu, Bratislavi in Nitri, upravnem in gospodarskem središču srednjeveške Slovaške. Judovska skupnost v Nitri ima še posebej dolgo zgodovino in je tudi ena najstarejših na Slovaškem. Verjetno največja judovska skupnost na območju tedanje madžarske kraljevine je v 14. stoletju živela v Bratislavi. To mesto je bilo vse-